

Szabó Gábor

Április 14., mint június 16.

Esterházy Péter hatvanadik születésnapjára

A kortárs magyar próza egyik legjelentősebb – a kritikai beszédmódok kondicionálása, illetőleg a poétikai változások befolyásolása tekintetében pedig alighanem a legfontosabb – kötete a *Bevezetés a szépirodalomba*.

Olvasható ebben többek közt egy születésnap eseményeiről megemlékező szöveg, melynek ürügyén a továbbiakban az irodalmi apaság, a leszármazás, az utódlási viszonyok, azaz a Szerző születésének és térfoglalásának, *megtestesülésének* bizonyos elemeit veszem szemügyre Esterházyval kapcsolatban.

A kérdéses írás – a Beatles jól ismert slágerére utalva – az *Egy nehéz nap éjszakája* címet viseli, és számos formajegye révén kapcsolódik a *Bevezetés...* szövegéhez tematikus csomópontjaihoz.

Így többek között ahhoz a gondolatkörhöz, amely a kötet több szövegében felbukkanva, a legváltozatosabb formákban a szerzői világrajövetel, az irodalmi atyákkal folytatott (hiábavaló) küzdelem, a szerzői identitásképzés lehetőségeivel vet számot. Ez a motívum-sor a mű egészének individualizációs törekvéseivel hozható metonimikus összefüggésbe, hiszen a *Bevezetés...* maga is – *A szavak bevonulása* című enumeráció megalapozó aktusából indítva – a poétikai alakzatok, technikák, mintázatok karneváli cserélgetésén, próbálgatásán keresztül egyfajta önéletrajzként meséli el saját megképződésének folyamatát.

Az individualizáció története, az önteremtés vágyának narrativizálása azonban nem csak a *Bevezetés...* egyik kiemelt szólama, hiszen már az 1986-os kötet előtti művekben – így a *Spionnovellában*, vagy a *Fancsikó és Pintában* – is fontos szerepet tölt be, amiképpen a *Bevezetés...* utáni írások – kiemelten nyilván a *Harmonia caelestis*, de a *Javított kiadás*, a kulturális eredetkeresés szempontjából a *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, vagy legutóbb a *Semmi művészet* szövegeiben is alapvető kérdésként jelentkeznek.

A születés traumájának kérdésköre tehát a kezdetektől átszövi Esterházy prózáját, életműve e szempontból az önteremtés folyamatos munkáját, illetőleg az „önmagasság technikáinak” makacs feltérképezését végzi.

Műveinek sora olyan pszeudo-önéletrajzot látszik formálni, amelyben a színre lépés pillanatának és körülményeinek viszonyrendszerét kötetről kötetre más aspektusaiban megjelenítve – Lejeune szavaival élve – valamiféle *személy* követeli létét.

Az életmű erősen önéletrajzi jellegének formai jele a szövegek közt gyakran felbukkanó naplóforma, az önéletírás műfaji imitációinak megjelenése Esterházy prózájában: így például *A fogadós naplója*, a *Halassi irkája*, *A tizenhét hattyúk*, vagy a HC számozott mondatsora is az „én” reprezentációs kísérleteinek megannyi önéletírás-szerű variánsa.

Az *Egy nehéz nap éjszakája* ennek megfelelően olyan belső tükör, amelyben egyrészt e szül(et)és pillanata és körülményei rögzítődnek, ugyanakkor az életmű e fontos kérdésköre esszenciálisan, egyfajta – talán töredékes – poétikai tartalomjegyzékként

van benne jelen. Ahogyan tehát *A szavak bevonulása a Bevezetés...* eredetkijelölése, születésének pillanata, s ugyanakkor a kötet egészét a későbbiekben formáló elemek katalógusa, úgy az *Egy nehéz nap...* azoknak az én-maszkokat cserélgető, lokalizálhatatlan Szubjektumnak a világrajövetelét jelenti be, aki a későbbiekben minduntalan újabb alakot öltve (részint a már imént említett szövegekben, részint meg a kötetben lépten-nyomon felbukkanó éndefiníciók formájában) kísérli meg tisztázni saját identitásának kérdéseit.

A *Bevezetés...* nemlineáris szövegépítkezése persze nem valamiféle célulvú fejlődésregény narratív sémái szerint meséli el az „én” történetét, mégis, érdekes, hogy a kötet elején találhatunk olyan szövegnyomokat, amelyek a lacani Tükör-stádium első, téves énrögzítésének jeleiként is olvashatók. A számos tükör-effektus közül most csak a legegységértelműbben idevágó passzust idézem:

„Saját magára csak hosszas keresgélés, a tárgyi világnak a tükörbélivel való folytonos és aprólékos összehasonlítását után talál.”

Míntha valóban az én elidegenült, illuzórikus identitásának Lacan által copyrightolt fejlődési szakaszáról olvasnánk itt, hogy aztán az ekképpen önmagát egy imaginárius Másikban felismerni vélő „én” szükségképpen a Szimbolikus nyelvi rendjében – a *Bevezetés...* idézetektől, allúzióktól átítatott, azaz a mindenkori Másik szavaira utalt szövegterében – veszítse el önmagát, s váljék e veszteség révén *szubjektummá*.

Az *Egy nehéz nap éjszakája* kizárólag újságcikkek idézeteiből összeállított szövege így nemcsak az ollózásos technikát a művészet fegyvertárába emelő *Hogyan írjunk dadaista verset?* Tzaráját idézi, de a nyelvben való elidegenedés, az ént átszelő újabb hasadás lacani elképzelését is.

És mielőtt ezt az amúgy csupán zárójeles megjegyzésnek szánt Lacan-vonalat berekeszteném végre, idekíváncozik, hogy a kötet utolsó mondata, a „MINDEZT MAJD MEGÍROM MEG PONTOSABBAN IS” olvasható e lacani narratíva reflexiójaként.

Így a *Bevezetés...* nem-lineáris corpusán belül anarchisztikus módon mégiscsak fellelhető egy koherens szál, ami az imaginárius és a szimbolikus stádiumain keresztül vezet el az ezekre vonatkoz(tathat)ó elméleti reflexió kimondásáig, az én (hamis) öntudatra ébredésének lacani eposzát szöve bele a *Bevezetés...* szövegfolyamába.

És hát a pontosítás vágya a már említett 1986 utáni művekben is egyértelműen a szövegek egyik kiemelten fontos mozgatója lesz, a „térsegi”, az „apa” és „anya”-regények (ez a címkézés persze felületes, hiszen minden esetben a genealógia, a származás felfedezésének egymásba csúszó szimbólumairól van szó) tovább árnyalják a *Bevezetésben* megképződő „én” körvonalait, igyekeznek megszilárdítani annak meglehetősen szétzilálódott kontúrjait.

Ebből a szempontból az *Egy nehéz nap...* különösen fontos szövegnek tekinthető, hiszen a világrajövetel itt rögzített pillanata jelölheti ki a szubjektum narratívájának azt az origóját, ahonnan az identitásképzés kérdésköre, történeté formálódása egyáltalán értelmezhetővé válhat.

A „születés” körülményei egyfelől nyilván meghatározóak a fejlődés további alakulására nézvést, ugyanakkor a születés mozzanata éppen az az üres hely, hiány, amit a későbbi célulvú struktúrák termelése próbál (mindhiába) kitölteni és értelemmel felruházni – érdemes ezért közelebbről megnézni e jelentőségteli éjszakáról tudósító szöveg kísérletét, ahogyan megpróbálja magát visszairni a kezdet pillanatába.

Az önéletírás – írja Lejeune – már elejétől fogva befejezett, mivel a kezdődő elbeszélésnek a leírás pillanatához kell érkeznie. Az *Egy nehéz nap...* mint kezdet és egyben aktuális végpont már csak ezért is magába sűríti azt a tudást, amely az eredet rögzíthetőségét a jelenig ívelő időbeliség tapasztalati vonatkozásaival visszamenőlegesen ruházza fel.

A szöveg az 1950. április 14-én – s mint rögtön az első lábjegyzetből megtudjuk, e dátum „E. P. születésnapja” – történt események újságcikkekből összeálló sora, vagyis a történeti emlékezés tere, amely a társadalmi, politikai, kulturális viszonyok hálózatának függvényében helyezi el a születés aktusát.

Míntha a világ minden egyes eseménye csupán ennek a pillanatnak az előkészítésére szövetkezett volna, gondos előzékenységgel ám eltökélten jelölve ki a születés elkerülhetetlen és szükségszerű bekövetkeztét. A világ az „én” világrajövetelének segítőkész díszleteként jelenik meg, mint harsány és ígéretes színpad, ahol minden kellék a drámai csúcspont eljöveteletét szolgálja.

Esterházy szövege azonban – ahogy az imént Lejeune kapcsán említettem – már magán viseli a rendezői emlékezet akaratlagos módosításait, hiszen jó néhány megidézett esemény – legalábbis a hivatalos történeti tudat normái szerint – nem az 1950-es évhez kapcsolódik. Így pl. Hamvas Endre csanádi püspököt 1951-ben veszik házi őrizetbe, és csak ez év júniusában bocsájtja ki a kormánnyal lojalitást vállaló nyilatkozatait, aminthogy a Sztálin bírálataival kapcsolatos sorok sem születhettek 1953-nál előbb. Emellett a szöveg bizonyos megjegyzései szintén az íródás jelenidejének értékkategóriáit érvényesítik, a „*Lábjegyzetek az európai olvasóknak, akik vagyunk*” mondatban megfogalmazódó kulturális identitás felvállalása például bizonyosan nem kapcsolható az 1950-es dátumhoz.

A laza illesztésű szövegdarabok egy halmaza tehát egy későbbi tudás által befolyásolt és átszínezett emlékezésformát teremt, egy már megmunkált világ képzetét vetíti vissza az eredet alapvetően „nyers” pillanatába, amellyel, bármennyire is igyekszik, soha nem kerülhet fedésbe.

A „milyen is lehet a Lét, mielőtt elgondolnám?” kérdése nyilvánvalóan öncsaláson alapul, amely megfeledekzik a kezdet – ahogy Merleau-Ponty írja – tudás előtti állapotáról, és abba az illúzióba ringatja magát, hogy reflexivitása valaha is egybeeshet az azt létrehozó „konstitutív princípiummal.”

A szöveg modalitása ezért érezhetően megteremt egy határozott distinkciót az írás és a történések jelene közt, hiszen a lelkesült hangnem, az ötvenes évek berendezkedésének ájtatos reprezentációja ugyan nem foglalja magába azt a későbbi pozíciót, ahonnan nézvést mindez erős revízió alá eshetne, ám az időbeliség beleíródása a szöveg jelenébe mégis igen erős idézőjelek közé szorítja a naivan átszellemült tónust, amit ezzel az ártatlanság ironikus imitációjává értelmez át.

A világrajövetel kitüntetett pillanata a szövegben így kontextusok, időrétegek, téves tulajdonítások, pontatlan dátumozások és különböző értékszempontok ütközésének, egybecsúszásának dinamikájában valósul meg, igencsak kétségessé téve az imígyen megszülető én homogén tisztaságát.

A pszichoanalitikus elképzelések mellett ezek a körülmények is magyarázhatják a kötetben felbukkanó szimulált identitások, éndublőrök karneváli kavalkádját, akik közül az egyik különösebb köntörfalazás nélkül „egy kis crise d’identité”-ként nevezi meg magát. (Ami, ha az „én” Csokonai Liliként történő egyik későbbi inkarnációjára gondolunk, nem is tűnik annyira túlzó diagnózisnak.)

A születés napja – a június 16-i dátum méltó párjaként – ironikus módon szintén egyfajta Világnapként jelenik meg a *Bevezetés...* terében, nem csupán e kötet időviszonyait fókuszálva ezzel, de lehetőséget adva az életmű további fejleményeinek eredetkijelölésére és az önéletrajzság befogadói kódja felőli olvasására is. (E Világnap jelentőségét a szöveg azzal is alátámasztani látszik, hogy a történet végén a szülésbe vélhetően belehal az anya, azaz a világrajövetel és annak reprezentációja expressis verbis „élet-halál” kérdéseként jelentkezik.)

Az *Egy nehéz nap éjszakája* a szülés és a születés aktusainak egymásba játsztatásával újabb lehetőségeket is nyit az értelmezésben. A szöveg második része ugyanis az anya alakján át a vajúdás kínjait, a szülés teremtő aktusát részletezi, jóllehet a *születésnap* és a *szülés napja* elvileg különböző jelentéstartományokat körvonalaz, hiszen az egyiknek a gyerek, a másikkal az anya a főszereplője.

A szöveg viszont azzal mossa el ezt a különbséget, hogy a szülést a szöveg világrahozatalaként dramatizálja, következképp a szöveg és a megszülető „én” (a „szerző”, aki mindeközben a mű létrehozója és „terméke”) azonosíthatóvá lesz.

Egymásba tükrözésük hozza világra a szöveggént felfogott szubjektum és a szubjektumként viselkedő és jellemezhető szöveg képzetét, vagyis azt az énművészetet, amely Esterházy életművének mindmáig állandósult toposza.

A szülés-születés kérdésköre mindemellett a szöveg, sőt az Esterházy-életmű szoros határain túlmutatva a bábáskodás (szókratészi) tevékenysége értelmében is felfogható, figyelembe véve Esterházy prózájának rendkívüli hatását, a kortársi poétikák világra segítésében. A születés Esterházy-féle scéájában, úgy tűnik, minden szerep szerepek sorát foglalja magába, egyszerre fejez ki és leplez megosztottságot, szembenállást és szét-tartást.

A szöveg már érintett formajegyei mellett, amelyek elrendezik az április 14-i Világnap dramaturgiáját, és a ready-made szövegelemek frivol és esetlegesnek ható montírozásával mintegy a commedia dell'arte spontaneitásának könnyedségével ruhazzák fel, a színház gondolköre tárgyszerűen is megjelenik a szövegben.

Több alkalommal is szóba kerül ugyanis Szergej Obrazcov Sztálin-díjas bábművész, színházi vezető és rendező, egyszer egy fiktív (?) levélrészlet emlékezik meg bölcs humanizmusáról, aztán a törzsszöveg tudósít a bábos magyarországi látogatásáról, a történet végén pedig az „Obrazcov él!” lelkes felkiáltása nyugtathatja meg az aggódó olvasókat. (Mely mondat szintén csak az utólagosság pozíciójából íródhat vissza a szöveg jelenébe.)

Kéznevelőnek tűnik Obrazcov szerepeltetését első körben a szöveg poétikai tudatoságának belső tükröként, azaz – ironikusan – a Világnap dramaturgiáját egy univerzális rendező utasítására létrejövő premierként értelmezni. Mindemellett pedig az *Egy nehéz nap...* szereplőgárdájának gépies lelkesedése, irányított, megkoreografált ambíciói, a tudósítások dinamikussá stilizált retorikájának mechanikus csikorgása egy óriási marionett-színpad képzetét keltve kapcsolódhat a bábszínház képzetéhez.

A bábszínházhoz fűződő szimbolikus asszociációk révén – mint a manipuláció, a személyiség és a szabad akarat elvesztése, a kiszolgáltatottság és a hatalom viszonyrendszere, a cselekvések irányítotttsága – Obrazcov alakja tágabb vonatkozási keretbe is helyezhető, azaz egy korszak metaforikus jellemzésének szolgálatába állítható.

Ráadásul az „Obrazcov él!” figyelmeztetése alapján joggal feltételezhető, hogy nemcsak a születés időpillanatának teret adó korszakra, de a szöveg íródásának jelenére nézvést is érvényesíthető módon.

A keresztül-kasul manipulált és ideologizált kelet-európai létezés ábrázolása Esterházy több művében is visszavezethető erre a bábszínház-metaforára, pontos szöveghelyek említése nélkül most csak a *Bevezetés...* lapszélein rengetegszer felbukkanó, üres pillantású babafej képére utalnék, ami a kötet egészét a bábszerű létezés egzisztenciális terébe helyezi, a *Daisy* bábjátékváltozatára, vagy mondjuk a – szintén egy születésnapra koncentráló – *Búcsúszimfóniára*, ahol az Apa (többek közt) bábként neveződik meg. És arról is érdemes megemlékezni, hogy Vallai Péter annak idején fergeteges bábjátékként scenírozta Esterházy *Spionnovella* című szövegét.

Poétikai szinten pedig, ismét csak általánosságban utalva az életmű egészére, a báb és a bábos, tárgy és használója, a manipulátor és a manipulált kettősségei úgy mosódnak

egygyé ebben az obrazcovi képzetkörben, ahogyan az *Egy nehéz nap...* játszik el szülés és születés, szerző és szöveg, világrajövetel és pusztulás, eredet és utólagosság kategóriáinak újrendezésével. Még egy, kissé talán bizarrnak tűnő kapcsolatra térnek ki a szovjet bábművésszel kapcsolatban. Jeleseül arra, hogy utolsó, 1989-es beszédében a nem feltétlen az Esterházy-próza emlőin nevelkedett Kádár János csapongó gondolatársításai közben maga is többször utal Obrazcovra, mégpedig vélhetően egy hasonló szimbolikus térben mozogva.

Izgalmas, ahogyan a felelősségével sikertelenül elszámolni próbáló, homályos képekben, zavaros utalásokban fogalmazó Kádár minduntalan vissza-visszatér a bábos említéséhez: kimondatlanul is a „ki-kinek volt bábja?“, „milyen szálak mozgatták a rendszer mechanizmusát?“, „bábos voltam-e vagy pusztán báb?“ színpadi metaforikával fedett hatalomtechnikai kérdéskörét feszegetve. (Kádárban talán Obrazcov önéletírása, *Az emlékezés lépcsőfokain* című kötet indíthatja el a bonyolult tudattalan képzettársítások szövevényét, ahogyan az *Egy nehéz nap...* is olvasható az emlékezet lépcsőjárataiba történő leereszkedésként.)

A szubjektum pozicionálása, a test anatómiájának megformálása Esterházy hírekből összemontírozott szövegében egy ideológiai mechanizmus hatása és reprezentációja, amiképpen maga az emlékezés aktusa is – ami a szöveg időbeliségét az ironia szempontrendszerén keresztül értelmezi újra – sok tekintetben szintén ideologikus. Például azért, mert alapvető jellegzetessége a szelekció, amely már előzetes értékítéletek alapján preformálja az emlékezet anyagát, és mert a majd megőrzésre érdemesnek ítélt múlt különböző elemei szintén csak egy értékhierarchia részint ideologikus rendező elvei szerint állhatnak össze elbeszélhető történeté.

Esterházy életművében az emlékezés – és ezen keresztül az ideologicitás működésének kérdése – központi szerepet tölt be, szövegeinek a poétikailag újraformált emlékezés mintegy a nyersanyag.

Irodalomfelfogása Musil azon elképzelésének továbbgondolása, mely szerint az irodalom voltaképpen azzal a formai és tartalmi tradícióval azonos, melyet magába olvasztott, így hát természetének konstitutív alkotója az emlékezet és (meg)időzés. Esterházy prózájának önéletrajzisége talán innen, az irodalom emlékezetként történő felfogásának egy olyasféle radikalizálásából is eredeztethető, melynek során a szöveg (szerzője) a saját függőségi viszonyaival való lázas számvetést is végezve, bármiről is szóljon, mindig a maga történetét írja.

Esterházynál ez nem csupán a szövegemlékezet reprezentációját jelenti, hanem annak a szubjektumnak a folytonos újraalakítását is, aki az emlékezés időbeliségében ideológemák, kulturális kódok, kontextusok metszéspontjaiban formálódik. Az *Egy nehéz nap...* esetében a születő „én” és az őt mintegy kitermelő kulturális, ideológiai tér egymásra utaltsága egészen világosan jelentkezik.

Ugyanakkor a kultúrát átjáró osztársadalmi rendszerek itt hangsúlyozottan mediális közvetítettségük – újsághírek – révén, azaz már eleve értelmezett formában jelennek meg, amit aztán az utólagosság privilégiumát élvező szerző/emlékező hatalmi gyakorlata a maga érték kategóriái szerint értelmez újra.

E többszörös, ellentmondásos relációkat is kitermelő közvetítettség mint az eredet és a hatás szubjektívációs technikáinak modellje Esterházy prózájának gyakran és sokféleképpen poetizált eseménye. Az ezek nyomán teremtődő referenciális zavar így tulajdonképpen a szubjektum átlátható tisztaságára, autonómiájára, függetlenségére vonatkozó kétely szemantikai jele.

Az *Egy nehéz nap...* lendületes ironiával jeleníti meg a mindenkori szubjektum függőségi viszonyait, az eredet heterogenitásának kulturális, történeti, ideológiai meghatározott-

ságát, emellett pedig mindennek szövegszerű, az irodalmi reprezentáció kérdéseit illető vonatkozásait is. Azaz már ez a rövid, korai szöveg is érinti az irodalom politikájának, vagyis az irodalmi és az irodalomról szóló beszédformák hatalmi beágyazódásának, a megszólalás keretfeltételeit biztosító társadalmi/politikai közeg azon kérdéskörét, ami az életműben mindvégig jól kitapinthatóan van jelen, és a *Javított kiadás* kapcsán válik majd egészen explicitté.

Az *Egy nehéz nap...* esetében ugyan a születéshez elengedhetetlennek tűnő Apa nem említődik meg konkrétan, de világos, hogy ezt a funkciót itt maguk az újságcikkek által reprezentálódó hatalmi normatívák, fegyelmező előírások töltik be, amelyek oly bőséges kontextust biztosítanak az „én” világrajöveteléhez, majd későbbi helyének kijelöléséhez.

Esterházy életműve az Apa kifejezés kulturális értelemben rendkívül terhelt szimbolikáját a narrativizálás, cselekményesítés segítségével bontja ki, akinek alakja így a Vallás, a Hatalom, az Ideológia, a Hagyomány stb. „atyai” utalástománnyának képzeteit reprezentálja. Szövegeiben az Apa személye alapvető vonatkozási pont, egyfelől az ideológiai felettes én, másfelől az „utód” önmagává válását akadályozó, tehát leküzdendő hatalmi pozíció betöltőjeként lesz a szubjektíváció döntően meghatározó tényezője. (A *Harmonia Caelestis* egyik hosszabb – jelöletlen – idézete aztán kétségtelenné teszi, hogy prózája e tekintetben milyen erős szálakkal kötődik Donald Barthelme roppant hasonló metaforikával dolgozó *The Dead Father* című 1975-ös regényéhez.)

Az *Egy nehéz nap éjszakája* nem csupán színre viszi az „én” világrajövetelének örömteli hírét, de magában hordozza azokat a formajegyeket is, amelyekből életre kel, kifejlődik Esterházy életművének számos olyan sajátossága, amelyek itt még mintegy embrionális állapotban rejtőznek a szöveg méhében.

A szöveg Világnapja így egy poétikai forma, egy szöveg univerzum születését ünnepli, jelezve anatómiájának, karakterének későbbi alakulását. A szövegben fejlődő embrió és a szöveg mint embrió a magzati és a szövegtest párhuzamos megképzését hangolja össze, olyan élő pergamenként kezelve együttesüket, melybe belevésődik az egzisztencia krónikája, és amely szülész(nő)ként asszisztál a kortárs magyar prózafordulat elindításában.